

Programa de formació d'actituds interculturals envers la diversitat cultural i la cultura paia i gitana en educació primària

M. Auxiliadora Sales i Ciges*

Introducció

La reflexió i l'anàlisi de la realitat multicultural en la qual vivim ens va fer plantejar-nos la necessitat d'aportar respostes no sols teòriques sinó també pràctiques des del camp de la pedagogia, per a la convivència en una societat diversa, en què creixen cada dia els conflictes entre grups culturals i augmenten vertiginosament les actituds racistes i xenòfobes tant en nens i joves com en la població adulta. Considerem que davant d'aquesta situació es fa urgent la formació de ciutadans tolerants i respectuosos amb la diferència, en un marc social democràtic d'igualtat i solidaritat. Per açò necessitem conèixer les actituds d'alumnes i professors envers la diversitat cultural i, així, poder intervenir educativament per a evitar que les creixents actituds de rebuig es consoliden i continuen augmentant.

La finalitat de la investigació que aquí presentem se centra en l'enriquiment de la diversitat des d'una proposta pedagògica de formació d'actituds interculturals a l'Educació Primària, per a orientar els educadors en la seua tasca quotidiana de formar valors i actituds democràtics de respecte a la pluralitat.

Començarem fent una breu reflexió al voltant del concepte d'Educació Intercultural i els seus objectius fonamentals per a passar posteriorment a exposar la metodologia de la investigació, que fou dissenyada per a poder comprovar l'eficàcia del programa pedagògic de formació d'actituds interculturals aplicat a una escola de Primària de Castelló de la Plana. Per a finalitzar, discutirem els resultats obtinguts després de l'aplicació del programa i les implicacions educatives que podem extraure per al futur.

* M. Auxiliadora Sales i Ciges és doctora en Pedagogia. Becària de Col·laboració al Departament de Teoria de l'Educació de la Universitat de València des de 1990 fins a 1992 i a partir d'aquest any, Becària d'Investigació al Departament d'Educació de la Universitat Jaume I de Castelló fins a 1996. Actualment es dedica a la formació del professorat.

Adreça professional de l'autora: C/ Maestro Asensi, 13, 6^a 46018 València.

1. L'educació intercultural: principis i objectius

Considere més adequat el terme Intercultural que Multicultural, per la connotació d'interrelació normativa que té el primer front a la de juxtaposició descriptiva del segon (Van den Berg-Eldering, 1987; Puig Moreno, 1991). Però, a més d'aquest matis terminològic, la raó és que dintre dels models educatius que treballen la diversitat cultural, considere que el Model Intercultural és el més interessant, perquè recull aportacions d'altres models, com l'Integracionista i el Pluralista i supera certes contradiccions en les quals aquests havien caigut (Sleeter i Grant, 1988).

Des d'aquest model i des de la nostra realitat social, podem definir l'Educació Intercultural com la interacció dialògica entre cultures, en un clima democràtic que defensi el dret a la diversitat en el marc de la igualtat d'oportunitats, flexibilitzant els models culturals que es transmeten a l'escola, de manera que els alumnes puguin disposar d'una major riquesa de coneixements i valors culturals, propis i aliens, enriquint d'una manera crítica i reflexiva no sols el seu desenvolupament integral personal, sinó propiciant la seua conscienciació i acció social solidària, tot açò dintre d'un projecte global de transformació social.

Aquesta definició se sistematitza en quatre objectius que considerem fonamentals dintre del model Intercultural:

1. Igualtat d'oportunitats educatives per a tots els grups culturals, propiciant l'èxit escolar de tots ells i la millora del seu autoconcepte (Banks, 1989; 1992).

2. Valoració positiva de la diversitat cultural i adquisició de competències interculturals, coneixements, destreses i actituds, per a poder participar activament en diferents contextos socioculturals i enriquir-los amb l'intercanvi i el diàleg (Puig Rovira, 1992; 1994).

3. Reforma escolar total per a diversificar els models culturals que es transmeten: valors, normes, estratègies, comportaments, proporcionant models alternatius que serveixen de base per a l'elaboració d'una cultura escolar i uns valors democràtics compartits per tothom, dintre del procés de transformació social cap a una democràcia més igualitària i pluralista (Camilleri, 1986; García López, 1992; Gimeno Sacristán, 1993).

4. Potenciació d'estratègies actives que mobilitzen els diferents estils d'aprenentatge dels alumnes, valorant l'heterogeneïtat cultural i individual a l'aula i propiciant l'anàlisi crítica de l'estructura social, per a implicar-se en la participació col·lectiva de la seua reconstrucció (Díaz, 1992).

Els principis i objectius que guien el model Intercultural són ambiciosos i utòpics i han sigut i continuen sent debatuts àmpliament en el terreny teòric (Mattai, 1992; McCarthy, 1990; 1994). Però no oblidem que els models teòrics no existeixen en el buit, sinó que provenen de l'anàlisi i la interpretació de la realitat. Per això, contextualitzarem el model Intercultural en la nostra realitat educativa i social per a veure cóm interaccionen i es donen forma mútuament.

Per fer que models com l'intercultural, que suposen una reforma total del currículum i l'entorn escolar, s'implanten amb solidesa es requereixen avanços continus, encara que siguin petits. Ni una llei ni un curs de formació ni una tècnica educativa determinada ni un programa específic canvien l'educació en el seu conjunt, però cadascun d'ells, planificats i reflexionats des d'un marc d'interrelació que els done sentit, poden contribuir a la generalització progressiva de noves perspectives educatives més justes i democràtiques.

2. Metodologia de la investigació

2.1. Disseny de la investigació

Per a portar a la pràctica una proposta pedagògica intercultural adaptada a la realitat escolar del nostre context ens basem en una *metodologia quasiexperimental*, de llarga tradició en la investigació actitudinal i que s'ajusta als requeriments de la investigació educativa, mitjançant la qual tractem de respondre les següents preguntes: ¿Es poden canviar les actituds d'alumnes d'Educació Primària envers la diversitat cultural i els grups culturals amb qui es conviu? ¿Com?

Per a açò, elaborem un *disseny de Dos Grups No equivalents*, en aquest cas grups-classe, dividits en Grup Experimental i Grup de Control amb mesures pretest i posttest per a tots dos.

Aquest tipus de disseny permet treballar amb grups ja constituïts i no poden ser formats aleatòriament, per tant no són equivalents, com passa amb els grups d'alumnes que han participat a la nostra investigació. La

Grup Experimental	01	X	02
Grup de Control	03		04

FIGURA 1. Disseny de Dos Grups No Equivalents

distribució de la mostra en Grup Experimental i Grup de Control, és a dir, la utilització de dos grups, permet comparar la mesura de la variable dependent (les actituds) del grup sotmès a la variable independent (el programa) amb la del grup que no en rep els efectes. La mesura en un disseny pretest-posttest permet estimar l'equivalència dels dos grups respecte a la variable que desitgem mesurar, en el nostre cas, les actituds dels alumnes (Arnal et al., 1992).

Un dels objectius d'aquest estudi és completar amb l'aplicació real d'un programa el discurs teòric d'enfocament intercultural, poc desenvolupat a Espanya en la pràctica escolar.

Per altra banda, la contribució es completa amb la utilització del model d'Acció Raonada de Fishbein i Ajzen (1975) per a la formació i canvi d'actituds en un àmbit educatiu com l'Educació Intercultural, en què no havia tingut cap aplicació empírica fins ara. D'aquesta manera es pretén afavorir la incorporació de l'Educació Intercultural a l'organització escolar, mitjançant la reducció d'estereotips i prejudicis racials i culturals.

La proposta de programa pedagògic dóna resposta a un dels objectius fonamentals de l'Educació en general i de l'Educació Intercultural en particular, tractant d'orientar els docents en el desenvolupament de la reforma educativa per mitjà de l'ensenyament d'actituds que predisposen, alhora, a desenvolupar projectes i experiències cada vegada més compromeses i transformadores.

Aquests amplis objectius es concreten en la seua part pràctica en un objectiu bàsic: dissenyar, aplicar i avaluar un programa pedagògic de formació d'actituds interculturals per a l'Educació Primària.

La mostra per a la investigació ha estat seleccionada a partir d'un mostreig incidental, és a dir, segons la disponibilitat dels subjectes per a complimentar l'instrument de mesura i aplicar el Programa.

La mostra d'alumnes està formada per dos grups naturals (grup-classe) d'alumnes de Primària del CP Guitarrista Tàrrega de Castelló de la Plana, situat en una zona perifèrica d'aquesta ciutat, amb una població de classe mitjana-baixa. Tant el *Grup Experimental* com el *Grup de Control* estan formats per 10 alumnes entre 11 i 14 anys, de cultura gitana i paia, pertanyents a un Grup Flexible que correspon a 6è d'EGB.

Aquest disseny implica la utilització d'un instrument per a mesurar les actituds dels alumnes envers la diversitat cultural abans i després de l'aplicació del programa.

Com que no es va trobar cap instrument de mesura de les actituds interculturals que s'adequara als requeriments teòrics i metodològics de la nostra investigació, ens vam veure obligats a elaborar un nou instrument que responguera a les nostres necessitats, açò és: a) que permetera me-

surar actituds seguint el model teòric de l'Acció Raonada i utilitzant una escala tipus Likert; b) que mesurara actituds cap a persones d'altres cultures i, c) que fora dirigit a alumnes en edat d'escolarització obligatòria.

Per a mesurar les actituds dels alumnes elaborarem un qüestionari-escala tipus Likert, amb un rang de resposta múltiple d'1 a 5, essent 1 «molt d'acord» i 5 «molt en desacord», compost per 28 ítems en una escala d'Actituds envers la Diversitat Cultural i 27 ítems en l'escala d'Actituds envers la Cultura Gitana/Paia, que expressen creences, actituds i normes subjectives, tal com exigeix el model teòric de Fishbein i Ajzen (1980) en què ens basem. Els ítems foren agrupats en cinc Nuclis Actitudinals que permeten operativitzar els components del concepte d'actitud intercultural i posteriorment orientar la intervenció pedagògica cap a aquells nuclis més deficitaris. Els Nuclis són: Amistat amb persones d'altres cultures; Convivència multicultural; Convivència escolar i aprenentatge d'altres cultures; Cooperació intercultural; i Respecte a la diferència cultural.

La validació d'aquest qüestionari-escala es porta a terme amb una mostra de 95 alumnes de 10 a 12 anys (de 4t, 5è i 6è d'EGB), assolint-se un coeficient Alfa de 0.81 per a l'escala d'Actituds envers la Diversitat Cultural, i 0.87 en l'escala d'Actituds envers la Cultura Gitana/Paia.

Una vegada elaborat i validat el *Cuestionario-escala de Actitudes Interculturales para Alumnos de 10 a 12 años* (Sales, 1995) es va aplicar als components del Grup Experimental i del Grup de Control en gener de 1995, per a obtenir les puntuacions pretest i, després del desenvolupament del programa durant tres mesos, s'aplicà de nou el qüestionari-escala, a començaments de juny del mateix any, per a la comparació de les actituds dels alumnes dels dos grups.

Les hipòtesis de treball que ens plantegem per a portar a terme el Programa de Formació d'Actituds Interculturales es defineixen de la següent manera:

Hipòtesi núm. 1: Els alumnes del Grup Experimental milloraran significativament les seues actituds interculturals, per Nuclis Actitudinals, després de l'aplicació del programa, mentre que els alumnes del Grup de Control no ho faran.

Hipòtesi núm. 2: Els alumnes del Grup Experimental que conviuen a l'aula amb alumnes gitanos i païos milloraran significativament les seues actituds, per Nuclis, envers aquests grups culturals, mentre que els alumnes del Grup de Control no mostraran millores significatives.

3. El programa pedagògic de formació d'actituds interculturals

Elaborat i validat l'instrument de mesura, es portà a terme un curs de formació per al professorat al CEP de Castelló, en el qual s'assessorà els professors per a dissenyar i aplicar aquests tipus de programes de formació d'actituds. D'aquest curs va sorgir el programa que aplicà la professora Ariadna Portolés al CP Guitarrista Tàrrrega de Castelló de la Plana, un dels centres catalogats com a CAES (Centre d'Acció Educativa Singular), destinat a compensar les desigualtats socioeconòmiques d'una part de l'alumnat, mitjançant un projecte educatiu i com un suport extra, tant econòmic com de personal, per part de la Conselleria d'Educació i Ciència. La problemàtica del nucli perifèric en què es troba aquesta escola se centra en un alt índex d'analfabetisme de la població, així com una manca d'equipament cultural i esportiu. Es donen conflictes de convivència entre els dos grups culturals, el paio i el gitano, a causa de problemes de droga i delinqüència. En el curs 1994-95 l'alumnat de cultura gitana constitueix el 21% de la matrícula total del centre. Com mostrava el diagnòstic actitudinal, les relacions entre alumnes gitanos i païos estaven prou deteriorades i feien necessària una intervenció educativa sistemàtica.

El programa s'aplicà en un grup flexible, del 24 de febrer al 26 de maig de 1995, en 24 sessions de treball amb una duració total de 27 hores. Les dotze activitats desenvolupades s'elaboraren a partir dels continguts curriculars de les àrees de Llenguatge, Coneixement del Medi i Tutoria. Cadascuna d'aquestes activitats foren avaluades per la professora i els mateixos alumnes després de cada sessió, de manera que es poguera apreciar l'evolució del procés d'ensenyament-aprenentatge i no tan sols el canvi final d'actituds.

El programa dissenyat per la mateixa professora amb el nostre assessorament es basa en uns supòsits que conformen la seua filosofia, en allò que anomenem la Fase Inicial d'elaboració. Es tracta d'un programa pedagògic de formació d'actituds interculturals enteses com la predisposició positiva a la convivència enriquidora amb persones d'altres cultures, dintre del model educatiu Intercultural que propugna l'eliminació d'actituds racistes i xenòfobes des de la igualtat d'oportunitats i el respecte a la diferència.

El programa ha estat aplicat en un context escolar en què s'evidenciava la necessitat d'abordar la diversitat cultural d'una manera sistemàtica i explícita, per la presència a les aules d'alumnes de diferents ètnies i cultures i per la sensibilització davant d'un context social cada vegada més multicultural, per al qual es requereixen noves actituds i estratègies.

Per a establir el *diagnòstic inicial* del Grup Experimental i de Control utilitzarem una anàlisi de la freqüència de resposta de risc en cada Nucli Ac-

titudinal, considerant respostes de risc aquelles en les quals almenys un 20% dels alumnes mostren el seu «desacord» o «indiferència» amb els ítems que expressen actituds positives i el seu «acord» amb aquells ítems que expressen actituds negatives cap a persones d'altres cultures.

Realitzada l'anàlisi estadística, interpretarem actitudinalment els resultats i elaborarem el diagnòstic que determinaria els objectius generals del Programa.

A la vista d'aquests resultats sobre les actituds envers la diversitat cultural es considerarà necessari treballar prioritàriament la tolerància i el respecte envers altres formes de vida per a la convivència amb persones d'altres cultures, reforçant els lligams d'amistat treballant cooperativament, aprenent a posar-se al lloc de l'altre i promovent l'intercanvi cultural i l'enriquiment de la pròpia cultura a partir del coneixement i el respecte de les altres, mitjançant la recerca de similituds i punts en comú entre persones culturalment diferents.

Quant a les Actituds envers la cultura gitana i paia que mostren els alumnes dels respectius grups culturals, els alumnes del Grup Experimental i de Control tenen alts percentatges de rebuig cap a l'altre grup cultural. Es planteja la utilització d'estratègies d'aprenentatge cooperatiu per a reforçar les relacions d'amistat entre gitanos i païos, cap a les quals sí que sembla haver-hi un major rebuig mutu. Es tracta també d'eliminar estereotips culturals que no ajuden a conèixer l'altra cultura, buscant els punts en comú i valorant la riquesa que aporta la diversitat en la convivència, tant escolar com en l'entorn social, que és en aquest cas el que es veu més afectat per les actituds negatives, no sols dels mateixos alumnes, sinó també de les que aquests perceben en el seu context familiar i social més proper.

L'objectiu general del programa consisteix a canviar les actituds dels alumnes envers la diversitat cultural, propiciant la informació i la formació necessàries perquè aquests qüestionen i canvien les seues creences estereotipades cap a persones d'altres cultures, i implicar-los activament en la formació de noves actituds de tolerància a la convivència multicultural, el respecte a la diferència i la predisposició a la cooperació i l'intercanvi cultural enriquidor.

Aquest objectiu general que es dirigeix a la formació d'actituds interculturals fou contextualitzat a partir del diagnòstic actitudinal dels alumnes del centre, mitjançant l'aplicació del qüestionari-escala d'Actituds Interculturals amb el qual es detectaren aquells Nuclis Actitudinals en què els alumnes mostraven actituds negatives envers la diversitat cultural i la cultura gitana i paia en particular. Seguint el model de l'Acció Raonada de Fishbein i Ajzen per a la mesura i canvi d'actituds es definiren els criteris de diagnòstic inicial i avaluació dels resultats del programa i s'establiren els objectius actitudinals per als alumnes. Atès que el diagnòstic inicial

M. Auxiliadora Sales i Ciges

Nucli actitudinal	Diagnòstic (% respostes de risc)	Objectius
<i>Amistat entre persones de diferents cultures</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Rebuig a l'amistat intercultural i particularment entre païos i gitanos. (36,6 %) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Millorar l'amistat entre companys gitanos i païos.
<i>Convivència multicultural</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Exigeixen adaptació, però ells no canviarien la seua cultura. (90 %) - Intolerància a conviure amb tot allò que siga diferent. (65 %) 	<ol style="list-style-type: none"> 2. Aprendre a posar-se al lloc de l'altre. 3. Millorar la tolerància per a la convivència en la diversitat.
<i>Cooperació intercultural</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Poca valoració del treball cooperatiu intercultural. (30 %) 	<ol style="list-style-type: none"> 4. Millorar les relacions interculturals mitjançant l'aprenentatge cooperatiu.
<i>Respecte a la diferència cultural</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Poca tolerància a la diferència del tipus que siga i a altres formes de vida. (50 %) - Poca predisposició a l'intercanvi cultural. (50 %) 	<ol style="list-style-type: none"> 5. Conèixer i valorar la riquesa cultural aportada per persones diferents. 6. Buscar elements comuns entre grups culturals que permeten l'enriquiment mutu.

FIGURA 2. *Diagnòstic inicial i Objectius Generals del Programa*

dels dos grups evidenciava la presència d'actituds negatives en els cinc Nuclis Actitudinals envers la diversitat cultural, els objectius se centraren a canviar aquestes actituds, prioritzant l'actuació en aquells nuclis més deficitaris, i afavorint l'aprenentatge d'actituds d'amistat, tolerància, respecte, cooperació i intercanvi cultural que contrarestarà la predisposició al rebuig i la intolerància en pro d'una postura *intercultural* davant la multiculturalitat.

Per a assolir aquest canvi i formació d'actituds interculturals, el programa es basà en la utilització de tres grans blocs d'estratègies educatives que s'han fet servir per a desenvolupar pedagògicament el model de l'Acció Raonada de formació d'actituds i també des del Model Intercultural. Aquests tres blocs són les *Estratègies de Participació Activa*, *Cooperació a l'Aula* i *Comunicació Persuasiva*.

De les tècniques fonamentals de cadascun d'aquests grups es triaren aquelles que es consideraren més adequades al tipus de programa que es pretenia desenvolupar i als objectius d'aquest. Totes elles plantegen un

qüestionament del tipus d'informació i del mode en què aquesta s'elabora, interpreta i analitza, i de la relació entre professor/alumnes i entre alumnes, perquè l'aprenentatge es torne un procés actiu de crítica reflexiva dels models explicatius considerats fins ara com els únics vàlids, recerca de noves perspectives, formes diferents d'entendre i interpretar el món en tota la seua diversitat, aprofitant el conflicte com a motor cognitiu d'aprenentatge, com el punt d'arrancada de la resolució de problemes, de presa de decisions mitjançant el diàleg, el debat i la recerca de consensos que permeten les postures individuals i col·lectives.

De les moltes tècniques de Participació Activa que existeixen es triaren les d'*Aproximació Didàctica*, *Role-Playing* i *Discussió en Grup*, ja que, dintre del mateix enfocament, ofereixen tres tipus d'activitats molt diferents, encara que totes elles adaptables a un ampli rang d'edats i a la dinàmica escolar (Ortega, 1988; Ortega, Mínguez i Gil, 1994).

De les tècniques de *Cooperació a l'Aula* hem optat per tres de clàssiques: la *Tècnica Puzle d'Aronson*, els *Equips de Joc-Concurs de De Vries* i el *Grup d'Investigació* que Sharan i Hertz-Lazarowitz refinaren a partir de la proposta de John Dewey, ja que totes elles han demostrat la seua eficàcia en la millora del rendiment acadèmic, l'autoestima i les actituds cap a l'escola, els continguts i els companys; i la reducció de prejudicis i tensions interculturals (Aronson, Bridgeman i Geffner, 1978; Slavin, 1995).

De les tècniques de *Comunicació Persuasiva* n'hem triat dues: la *Foto-palabra* i el *Disco-forum*, perquè són simples de preparar, i els materials necessaris, relativament fàcils de trobar. Per altra banda, aquestes dues tècniques ens permeten utilitzar i analitzar dos tipus de llenguatge, el musical i el visual, que tradicionalment han tingut menys pes específic a l'escola i que, tanmateix, ofereixen unes possibilitats estupendes per a motivar l'alumne i utilitzar recursos del seu entorn i modes de presentar la informació que els són familiars i atractius. A més, tant la música com la imatge són llenguatges universals que poden entendre alumnes de diferents grups culturals, donant-los lectures i interpretacions molt diverses i enriquidores (Ortega, Mínguez i Gil, 1994).

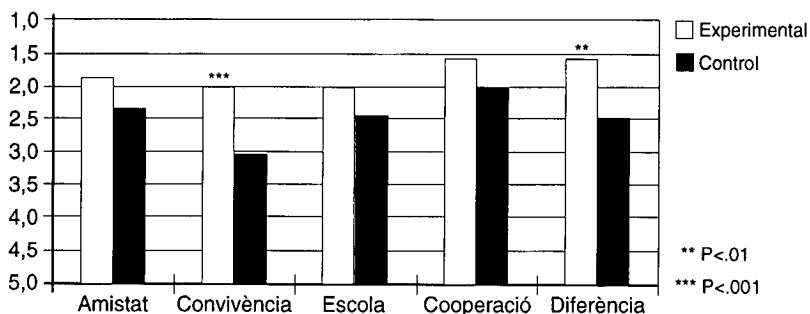
A partir de la definició de la filosofia del programa, de l'àmbit d'aplicació, dels criteris de diagnòstic i avaluació i de les estratègies a utilitzar, la professora responsable del programa estableix els objectius específics, segons el diagnòstic inicial i tria les tècniques que creu que s'adeqüen més als continguts que imparteix, als recursos de què disposa i al seu propi estil docent, a partir dels quals dissenya les 12 activitats que componen el programa i les seqüencialitza per al seu desenvolupament a l'aula, integrades dintre del currículum ordinari i no com a activitats afegides o extraescolars, de manera que la formació d'actituds interculturals es converteix en l'eix innovador del procés d'ensenyament-aprenentatge dins de la dinàmica habitual de l'aula.

4. Resultats

4.1. Canvis actitudinals com a efecte del programa

Després de l'aplicació del Programa de Formació d'Actituds Interculturals es comprovaren els següents canvis actitudinals en els alumnes del Grup Experimental i el Grup de Control:

a) Actituds envers la diversitat cultural

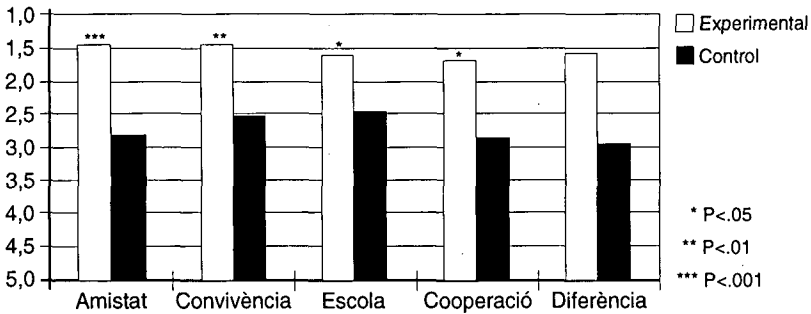
GRÀFIC 1. Diferència de mitjanes entre el Grup Experimental i de Control al posttest. Actituds envers la diversitat cultural

En la comparació de mitjanes que es realitzà per a establir l'equivalència al pretest del Grup Experimental i Grup de Control s'assolí una diferència significativa a favor del Grup de Control al Nucli Actitudinal de *Convivència Multicultural* ($P < .05$). Aquesta diferència, que afavoria el Grup de Control abans de l'aplicació del Programa, canvia el seu sentit a favor del Grup Experimental després d'aplicar-se el Programa, de manera que al posttest s'aprecia una diferència significativa que beneficia el Grup Experimental en dos Nuclis Actitudinals: *Convivència Multicultural* ($P < .001$) i *Respecte a la diferència cultural* ($P < .01$). Com veiem, el Grup Experimental no tan sols remunta la diferència en què l'avantatjava el Grup de Control al Nucli de *Convivència Multicultural*, sinó que ho fa amb un nivell de significativitat molt major. A més, després de l'aplicació del Programa, el Grup Experimental també millora significativament respecte al Grup de Control al Nucli de *Respecte a la diferència cultural*.

Aquests resultats evidencien que mentre que el Grup Experimental ha millorat significativament les seues actituds envers la diversitat cultural en almenys dos Nuclis Actitudinals, el Grup de Control no sols no ha millorat les seues actituds, sinó que ha empitjorat respecte al Grup Experimental,

la qual cosa ens porta a concloure que els canvis actitudinals a favor del Grup Experimental es deuen als efectes de l'aplicació del Programa de Formació d'Actituds Interculturals.

b) Actituds envers la cultura paia

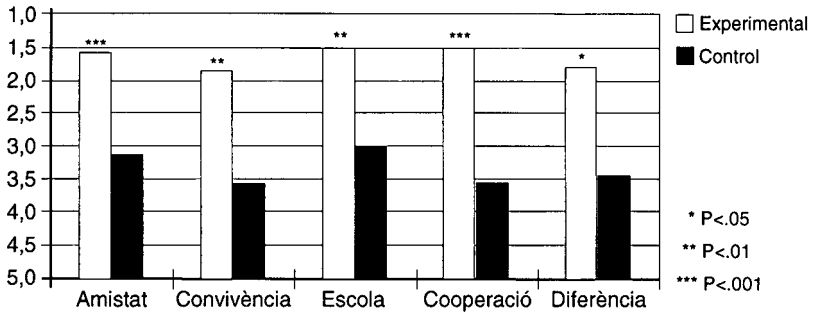
GRÀFIC 2. Diferència de mitjanes entre el Grup Experimental i de Control al posttest. Actituds envers la cultura paia

La comparació de mitjanes entre el Grup Experimental i el Grup de Control al pretest mostrava una equivalència en les actituds dels dos grups, ja que no es detectaren diferències significatives en cap dels Nuclis Actitudinals. Tanmateix, al posttest s'aprecia una diferència significativa en quatre Nuclis a favor del Grup Experimental: *Amistat amb persones d'altres cultures* ($P < .001$); *Convivència Multicultural* ($P < .01$); *Convivència escolar i Aprenentatge d'altres cultures* ($P < .05$) i *Cooperació Intercultural* ($P < .05$).

Si considerem que els dos grups eren equivalents al pretest, amb una diferència significativa sols en l'ítem núm. 65 (P05) a favor del Grup Experimental, hem de destacar ara que al posttest, a més de l'avantatge significatiu en sis ítems, el Grup Experimental té millor puntuació mitjana a tots els ítems de l'escala respecte al Grup de Control.

Aquestes dades indiquen que la tendència a la millora que no era significativa al Grup Experimental respecte de si mateix, al comparar-se amb els canvis produïts pel Grup de Control, que ha empitjorat del pretest al posttest, dona com a resultat una significativitat al seu favor del 80% del total de Nuclis Actitudinals de l'escala. Sens dubte, aquests resultats confirmen estadísticament que els canvis positius produïts en les actituds dels alumnes gitanos del Grup Experimental es deuen a l'aplicació del Programa i que els canvis negatius patits en les actituds dels alumnes del Grup de Control són atribuïbles a la manca de formació d'actituds interculturals que millore les seues actituds envers la cultura paia.

c) Actituds envers la cultura gitana

GRÀFIC 3. Diferència de mitjanes entre el Grup Experimental i de Control al posttest. Actituds envers la cultura gitana

Comprovada també l'equivalència al pretest de les actituds dels alumnes païos dels Grups Experimental i de Control, observem que al posttest la situació és favorable al Grup Experimental, ja que presenta una diferència significativa en tots els Nuclis Actitudinals: *Amistat amb persones d'altres cultures* ($P < .001$); *Cooperació Intercultural* ($P < .001$); *Convivència Multicultural* ($P < .01$); *Convivència escolar i Aprenentatge d'altres cultures* ($P < .01$) i *Respecte a la diferència cultural* ($P < .05$).

Com passava amb els alumnes gitanos, també els alumnes païos que han participat al Programa han millorat molt significativament les seues actituds cap a l'altre grup cultural que comparteix l'aula, mentre que els alumnes, gitanos i païos, del grup de control han augmentat les seues actituds negatives, atès que no han rebut la formació adequada per a millorar les seues actituds cap a altres grups culturals.

5. Discussió

Dues eren les hipòtesis que es formularen respecte al canvi d'actituds dels alumnes, utilitzant com a referència els Nuclis Actitudinals de què consta l'instrument de mesura. Malgrat que no totes les hipòtesis poden ser confirmades al 100%, és a dir, en els cinc Nuclis de l'escala, voldríem assenyalar que tenint en compte el format de la mostra ($N=10$), considerem que el nivell de significativitat dels canvis actitudinals és considerablement bona i en alguns casos excel·lent.

En les *Actituds envers la Diversitat Cultural* es confirma la Hipòtesi núm. 1 al 40% del total de Nuclis Actitudinals, ja que el Grup Experimental obté, després de l'aplicació del Programa, una diferència significativa en dos Nuclis al seu favor respecte al Grup de Control, cosa que significa que ha millorat significativament les seues actituds, tal com hipotetitzarem. En les *Actituds envers la Cultura Paia* dels alumnes gitanos podem confirmar la Hipòtesi núm. 2 al 80%, atès que el Grup Experimental té una diferència significativa al seu favor en quatre dels cinc Nuclis Actitudinals de l'escala al posttest respecte al Grup de Control, ratificant així que els alumnes gitanos del Grup Experimental que conviuen amb companys paios milloren significativament les seues actituds cap a aquest grup cultural, mentre que els alumnes gitanos del Grup de Control que també comparteixen l'aula amb nois i noies paios empitjoren les seues.

Finalment, respecte a les *Actituds envers la Cultura Gitana* dels alumnes paios també confirmem la Hipòtesi núm. 2 al 100%, cosa que explica que la diferència significativa a favor del Grup Experimental s'ha produït en tots els Nuclis Actitudinals de l'escala respecte a les actituds mostrades pels alumnes del Grup de Control, exactament com formulava aquesta hipòtesi.

Per a finalitzar, voldríem apuntar algunes conclusions respecte als resultats que mostra el programa desenvolupat i que, com advertíem anteriorment, s'han d'interpretar tan sols a partir del modest estudi realitzat. Les limitacions per a aplicar de forma més generalitzada la nostra proposta de formació d'actituds interculturals, junt amb les dificultats pròpies de la investigació educativa, han condicionat també el disseny d'aquesta investigació, atès que el reduït format de la mostra d'alumnes amb la qual hem treballat no aconsegueix la representativitat que permeta generalitzar els resultats estadístics assolits a altres contextos i poblacions. Per això, hem tractat de ser prudents a l'hora d'interpretar les dades i avaluar els efectes del programa, tenint en compte, a més a més, que l'instrument de mesura utilitzat ha estat elaborat, validat i aplicat segons els requeriments específics d'aquesta investigació. Resta per a posteriors investigacions la confirmació d'aquestes hipòtesis en altres contextos escolars i amb mostres molt més representatives.

En primer lloc, cal assenyalar que el fet que els alumnes del Grup de Control que no participaren al programa hagen mostrat un empitjorament o tendència a empitjorar les seues actituds és una justificació suficient per a confirmar la necessitat d'una intervenció pedagògica de formació d'actituds interculturals als centres escolars, per a evitar que les actituds negatives augmenten com sembla ser que succeeix si no s'actua educativament per a contrarestar-les.

En segon lloc, els resultats no sols mostren la millora de les actituds envers la diversitat cultural, sinó que el canvi més positiu es produeix en les

actituds cap al grup cultural amb el qual es conviu a l'aula, cosa que no succeeix en el grup-classe que no participà en el programa. Aquest resultat ratifica la idea que la mera convivència multicultural és positiva, però no garanteix per si mateixa una millora de les actituds interculturals, si no es donen les condicions i interaccions adequades per a contrarestar els prejudicis i estereotips entre els grups.

Aquesta consideració ens porta a concloure, en tercer lloc, que els positius resultats obtinguts després de tres mesos d'aplicació de programa suposem que serien més consistents si s'ampliara la durada d'aquesta intervenció pedagògica al llarg de tot el curs escolar i en totes les àrees de coneixement, interdisciplinàriament, coordinant, així, tota la comunitat escolar per a la consecució dels seus objectius.

Per tot açò, considerem que la formació d'actituds interculturals ha de començar des dels primers anys d'escolarització i continuar-se durant tot el procés educatiu, de manera que els alumnes desenvolupen actituds de tolerància, respecte, solidaritat i interculturalitat al llarg de tota la seua formació, evitant així les actituds racistes i xenòfobes que molts escolars i adolescents mostren.

Espere que aquesta modesta investigació serveixca per a animar altres pedagogs i educadors a explorar la interculturalitat i generar nous projectes educatius que milloren dia a dia la convivència en societats multiculturals, un repte que jo he assumit, amb el qual he gaudit i en el qual crec fermament. Una educació intercultural és una educació més democràtica i igualitària en una societat més justa i solidària. El desafiament val la pena.

Anàlisi estadística dels resultats del programa

Per a l'anàlisi dels resultats es van realitzar dos tipus de Proves T de Student per a la comparació de puntuacions mitjanes entre el Grup Experimental i el Grup de control. Per una banda, s'aplicaren Proves T per a mostres relacionades, per tal de comparar el canvi de mitjanes pretest-posttest en cadascun dels grups per separat, i així conèixer la seua pròpia evolució actitudinal. Per altra banda, s'aplicaren Proves T per a mostres independents, amb l'objectiu de comparar, en primer lloc, l'equivalència inicial del Grup Experimental i de Control, i en segon lloc, per a comparar les puntuacions mitjanes del posttest dels dos grups i d'aquesta manera comprovar si realment el Grup Experimental mostrava una millora significativa respecte al Grup de Control després d'haver aplicat el programa, tal com es definia a les hipòtesis.

QÜESTIONARI-ESCALA D'ACTITUDS INTERCULTURALS PER A ALUMNES DE 10 A 12 ANYS

DADES PERSONALS

Sexe: Home Dona Edat:

Tipus de centre on estudies:

- Públic
- Privat
- Concertat

Tens companys d'altres cultures o races a la teva classe?

- Sí
- No

Si els tens, de quina cultura o raça són?

- Gitanos
- Àrabs
- Asiàtics
- Negres
- Llatinoamericans
- Europeus
- Altres:.....

Actitud envers la diversitat cultural

Et presentem una sèrie d'afirmacions perquè diguis quina opinió en tens. Llegeix atentament cada pregunta i encercla el número que coincideixi amb la teva opinió, segons la taula de valoració que trobaràs a continuació.

CODI VALORACIÓ

- 1 *Molt d'acord*
- 2 *D'acord*
- 3 *Indiferent*
- 4 *En desacord*
- 5 *Molt en desacord*

M. Auxiliadora Sales i Ciges

1.	Conèixer nois/es d'altres cultures m'enriqueix com a persona.	1	2	3	4	5
2.	Les persones d'altres cultures han d'aprendre a viure com nosaltres quan viuen al nostre país.	1	2	3	4	5
3.	M'agradaria tenir amics gitanos, marroquins i africans.	1	2	3	4	5
4.	Els meus pares s'enfadarien si portés a casa un/a noi/a gitano/a, àrab o negre/a.	1	2	3	4	5
5.	La meua escola seria més divertida si hi hagués nois de diferents cultures: àrabs, gitanos, jueus, negres, llatinoamericans, perquè ens ensenyarien moltes coses noves.	1	2	3	4	5
6.	Els nois de cultures diferents tenim moltes coses en comú.	1	2	3	4	5
7.	Ajudaria un company (àrab, gitano, negre...) a fer els deures, si ho necessités.	1	2	3	4	5
8.	Em molestaria estar en una classe on hi hagués molts nois/es d'altres cultures.	1	2	3	4	5
9.	Defensaria un noi gitano, àrab, negre o jueu si algú se'n burlés.	1	2	3	4	5
10.	No m'agraden les persones que tenen maneres de viure (vestits, menjar, religió) diferents de la meua.	1	2	3	4	5
11.	Si visqués en un altre país, m'agradaria viure com la gent d'allà, seguint els seus costums.	1	2	3	4	5
12.	Els meus professors s'alegrarien si treballés en equip amb nois d'altres cultures (gitanos, àrabs, negres).	1	2	3	4	5
13.	Invitaria a la meua festa d'aniversari companys de classe de diferents cultures.	1	2	3	4	5
14.	Els meus veïns em criticarien si portés a casa nois gitanos, àrabs o negres.	1	2	3	4	5
15.	Si hagués de viure en un altre país no canviaria els costums i la manera de viure que tinc ara.	1	2	3	4	5
16.	Les persones d'altres cultures tenen el mateix dret a viure al nostre país que nosaltres.	1	2	3	4	5
17.	Elegiria com a delegat de classe un/a noi/a d'una altra cultura (negre/a, àrab, gitano/a).	1	2	3	4	5

18.	M'agradaria que a l'escola ensenyessin altres idiomes (caló, àrab, xinès) per poder parlar amb persones de diferents cultures.	1	2	3	4	5
19.	Els nois d'altres cultures tenen dret a aprendre la seva cultura i la seva llengua a la nostra escola.	1	2	3	4	5
20.	Em negaria a anar a casa d'un company gitano, àrab o negre, si m'ho demanés.	1	2	3	4	5
21.	Els meus pares estarien orgullosos de mi si aprenguéss coses noves sobre la cultura gitana, àrab o jueva.	1	2	3	4	5
22.	M'agradaria tenir professors gitanos, àrabs, negres o xinesos.	1	2	3	4	5
23.	M'agraden les persones d'altres cultures perquè són diferents de nosaltres.	1	2	3	4	5
24.	Un/a noi/a gitano/a, àrab o negre/a podria ser el meu millor amic.	1	2	3	4	5
25.	Col·laborar a classe amb nois i noies gitanos, àrabs, negres, jueus o xinesos m'ajudaria a ser millor com a persona.	1	2	3	4	5
26.	Em molestaria que tractessin d'expulsar del meu barri les famílies gitanes, àrabs o de raça negra.	1	2	3	4	5
27.	No m'importaria anar a una escola on els meus companys fossin tots àrabs, jueus, negres, gitanos, o de qualsevol altra cultura.	1	2	3	4	5
28.	M'agradaria que els meus companys àrabs, gitanos o negres m'ajudessin a fer els deures, si ho necessités.	1	2	3	4	5

Actituds envers la cultura gitana

29.	M'agradaria que hi hagués (més) nois/es de cultura gitana a la meva escola.	1	2	3	4	5
30.	M'agradaria que un/a noi/a gitano/a visqués a casa meva durant un temps.	1	2	3	4	5
31.	Seria bo per a mi estudiar amb nois/es gitanos/es perquè m'ensenyarien coses diferents.	1	2	3	4	5

M. Auxiliadora Sales i Ciges

32.	Als meus pares no els agradaria que tingués amics gitanos.	1	2	3	4	5
33.	Als meus amics els agradaria que entressin nois/es gitanos/es al grup.	1	2	3	4	5
34.	No li explicaria un secret a un/a noi/a gitano/a.	1	2	3	4	5
35.	M'agradaria tenir un/a amic/ga gitano/a que em convidés a casa seva.	1	2	3	4	5
36.	Als meus professors els agrada que jo tingui amics gitanos.	1	2	3	4	5
37.	Si tingués amics gitanos m'ensenyarien coses interessants sobre la seva cultura.	1	2	3	4	5
38.	Em faria amic/ga de nois/es gitanos/es, però només dins de l'escola.	1	2	3	4	5
39.	Prefereixo tenir amics gitanos que àrabs.	1	2	3	4	5
40.	Els gitanos tracten bé els seus veïns.	1	2	3	4	5
41.	Els meus veïns es queixarien si portés a casa amics gitanos.	1	2	3	4	5
42.	M'agradaria que visquessin famílies gitanes a la meua finca per conèixer-los millor.	1	2	3	4	5
43.	Em molesta que els gitanos no vulguin viure com nosaltres.	1	2	3	4	5
44.	Em molestaria que algú em digués «gitano».	1	2	3	4	5
45.	Em semblaria bé que m'ensenyessin el caló, la llengua dels gitanos, a l'escola.	1	2	3	4	5
46.	Em cauen bé els nois i noies gitanos perquè són com nosaltres.	1	2	3	4	5
47.	M'agradaria entendre com pensen els nois i noies gitanos.	1	2	3	4	5
48.	M'agrada la manera de viure dels gitanos.	1	2	3	4	5
49.	Haig de fer alguna cosa per defensar els gitanos que viuen al meu barri.	1	2	3	4	5
50.	M'agradaria viure en un barri on tots fossin gitanos.	1	2	3	4	5

51.	M'agradaria aprendre moltes coses sobre la cultura gitana, els seus costums i la seva manera de viure.	1	2	3	4	5
52.	Estic disposat/da a ajudar els nois i noies gitanos de la meva escola a sentir-se bé aquí.	1	2	3	4	5
53.	Els nois i noies gitanos m'agraden perquè són diferents de nosaltres.	1	2	3	4	5
54.	M'encantaria convidar algun company gitano a la meva festa d'aniversari.	1	2	3	4	5
55.	Els nois i noies gitanos són menys hàbils a l'escola que els païos.	1	2	3	4	5

Actituds envers la cultura paia

29.	M'agradaria que hi hagués (més) nois/es de cultura paia a la meva escola.	1	2	3	4	5
30.	M'agradaria que un/a noi/a paio/a visqués a casa meva algun temps.	1	2	3	4	5
31.	Seria bo per a mi estudiar amb noi/es païos/es perquè m'ensenyarien coses diferents.	1	2	3	4	5
32.	Als meus pares no els agradaria que tingués amics païos.	1	2	3	4	5
33.	Als meus amics els agradaria que entressin nois/es païos al grup.	1	2	3	4	5
34.	No li explicaria un secret a un/a noi/a paio/a.	1	2	3	4	5
35.	M'agradaria tenir un/a amic/ga paio/a que em convidés a casa seva.	1	2	3	4	5
36.	Als meus professors els agrada que jo tingui amics païos.	1	2	3	4	5
37.	Si tingués amics païos m'ensenyarien coses interessants sobre la seva cultura.	1	2	3	4	5
38.	Em faria amic/ga de nois/es païos/es, però només dins de l'escola.	1	2	3	4	5

M. Auxiliadora Sales i Ciges

39.	Prefereixo tenir amics paios que àrabs.	1	2	3	4	5
40.	Els paios tracten bé els seus veïns.	1	2	3	4	5
41.	Els meus veïns es queixarien si portés a casa amics paios.	1	2	3	4	5
42.	M'agradaria que visquessin famílies paias a la meua finca per conèixer-los més bé.	1	2	3	4	5
43.	Em molesta que els paios no vulguin viure com nosaltres.	1	2	3	4	5
44.	Em molestaria que algú em digués «paio».	1	2	3	4	5
45.	Em semblaria bé que m'ensenyessin el valencià a l'escola.	1	2	3	4	5
46.	Em cauen bé els nois i noies paios perquè són com nosaltres.	1	2	3	4	5
47.	M'agradaria entendre com pensen els nois i noies paios.	1	2	3	4	5
48.	M'agrada la manera de viure dels paios.	1	2	3	4	5
49.	Haig de fer alguna cosa per defensar els paios que viuen al meu barri.	1	2	3	4	5
50.	M'agradaria viure en un barri on tots fossin paios.	1	2	3	4	5
51.	M'agradaria aprendre moltes coses sobre la cultura paia, els seus costums i la seua manera de viure.	1	2	3	4	5
52.	Estic disposat/da a ajudar els nois i noies paios de la meua escola a sentir-se bé aquí.	1	2	3	4	5
53.	Els nois i noies paios m'agraden perquè són diferents de nosaltres.	1	2	3	4	5
54.	M'encantaria convidar algun company paio a la meua festa d'aniversari.	1	2	3	4	5
55.	Els nois i noies gitanos són menys hàbils a l'escola que els paios.	1	2	3	4	5

Referències bibliogràfiques

- AJZEN, I. i FISHBEIN, M. (Eds.) *Understanding attitudes and predicting social behavior*. New Jersey: Prentice-Hall, 1980.
- ARNAL, J.; DEL RINCÓN, D. i LATORRE, A.: *Investigación educativa. Fundamentos y metodología*. Barcelona: Labor, 1992.
- ARONSON, E.; BRIDGEMAN, D.L. i GEFFNER, R.: «The effects of a cooperative classroom structure on student behavior and attitudes», a BAR-TAL i SAXE (Eds.) *Social Psychology of Education: Theory and Research*. Hemisphere Publishing Corporation, 1978, pp. 257-272.
- BANKS, J.A.: «Multicultural Education: Characteristics and Goals», a BANKS, J.A. i MCGEE BANKS, Ch.A. (Eds.) *Multicultural Education: Issues and Perspectives*. Massachusetts: Allyn & Bacon, 1989, pp. 2-26.
- BANKS, J.A.: «Multicultural Education: nature, challenge, and opportunities», a DÍAZ, C.F. (Ed.) *Multicultural Education for the 21st. Century*. Washington D.C.: National Education Association, 1992, pp.23-37.
- CAMILLERI, C.: *Cultural Anthropology and Education*. Londres: Kogan Page/UNESCO, 1986.
- DÍAZ, C.F.: »Resistance to Multicultural Education: Concerns and responses», a DÍAZ, C.F. (Ed.) *Multicultural Education for the 21st. Century*. Washington D.C.: National Education Association, 1992, pp.193-203.
- FISHBEIN, M. y AJZEN, I. *Belief, attitudes, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Massachusetts: Addison-Wesley, 1975.
- GARCÍA LÓPEZ, R.: «La Educación Intercultural en el aula», a PAD'E, vol. II, nº 1, Dpt. Teoria de l'Educació, Universitat de València, 1992, pp. 51-60.
- GIMENO SACRISTÁN, J.: «Curriculum y Diversidad Cultural», a *Colección Documentos*, nº VIII, Valencia, Conselleria de Treball i Afers Socials, Generalitat Valenciana, 1993, pp.43-62.
- MATTAI, P.R.: «Rethinking the Nature of Multicultural Education: Has it lost its focus or is it being misused?», a *Journal of Negro Education*, vol. 61, nº 1, winter, 1992, pp.65-77.
- MCCARTHY, C.: «Race and Education in the United States: The Multicultural Solution», a *Interchange*, vol. 21, nº 3, fall, 1990, pp. 45-55.
- MCCARTHY, C.: *Racismo y Curriculum*. Madrid: Morata, 1994.
- ORTEGA, P.: »Estrategias para el cambio de actitudes. Dimensiones prácticas de los modelos de Fishbein-Ajzen y Bandura», a ESCÁMEZ, J. i ORTEGA, P. *La enseñanza de Actitudes y Valores*. València: Nau Llibres, 1988, pp. 61-81.
- ORTEGA, P.; MÍNGUEZ, R. i GIL, R.: *Educación para la Convivencia. La tolerancia en la escuela*. València: Nau Llibres, 1994.
- PUIG MORENO, G.: «Hacia una Pedagogía Intercultural», a *Cuadernos de Pedagogía*, nº 196, octubre, 1991, pp. 8-10.
- PUIG ROVIRA, J.M.: «Minorías étnicas y educación democrática: hacia el in-

- terculturalismo», a *Seminario Internacional sobre Educación Democrática*. Murcia, 1992.
- PUIG Rovira, J.M.: «Diversidad étnico-cultural: una prueba para la democracia y para la educación», a SANTOS REGO, M.A. (Ed.) *Teoría y Práctica de la Educación Intercultural*. PPU, Universidad de Santiago de Compostela, 1994, pp. 97-119.
- SLAVIN, R.E.: *Cooperative Learning. Theory, research and Practice*. Massachusetts: Allyn & Bacon, 1995.
- SLEETER, Ch.E. i GRANT, C.A.: *Making Choices for Multicultural Education. Five approaches to race, class and gender*. Columbus, Ohio: Merrill Publishing, 1988.
- VAN DEN BERG-ELDERING, L.: *The Education and Cultural Development of migrant. Final Conference. General Report*. Estrasburgo: Consejo de Europa, DECS/EGT, (86), 33 final, 1987.

Paraules clau

Educació Intercultural

Canvi d'actitud

Projecte educatiu

Educació

Participació

Aprenentatge

Comunicació

Teoria de l'educació

Abstracts

Esta investigación parte del análisis de los principios y objetivos de la Educación Intercultural, para basar una propuesta pedagógica de formación de actitudes centrada en estrategias de Participación Activa, Aprendizaje Cooperativo y Comunicación Persuasiva en Educación Primaria.

Cette recherche part d'une analyse des principes et objectifs de l'Education Interculturelle, pour mettre en place une proposition pédagogique de formation des attitudes centrée sur des stratégies de participation active, apprentissage coopératif et communication de persuasion pour l'Education Primaire.

This research is founded on an analysis of the principles and goals of intercultural education. From this a pedagogical proposal is made to develop intercultural attitudinal training centred on strategies of active participation, cooperative learning and persuasive communication in primary education.